

Zəka VİLAYƏTOĞLU

KÜLQABI

Vahanın oğlu Stepan, qonşuları qoca Şaqeni boğub öldürməzdən öncə hər şeyi ölçüb-biçmişdi. Şaqenin evindən oğurlayacağı pulla özünə və ata-anasına yeni pasport alacağına ümidliydi. Yeni pasportlarda onların adları, milliyyətləri dəyişdiriləcək və hər yerdə Azərbaycan vətəndaşı olan türklər kimi tanınacaqdılar. Bu saxtakarlığa qol qoyacaq adamı da əvvəlcədən tapıb, onunla razılığa gəlmişdi. Həmin adam pasportları dəyişdirəcəyinə yüz faiz söz vermişdi. Təki istənilən məbləğ vaxtında çatdırılaydı. Bundan sonra hər şey Stepanın istədiyi kimi olacaqdı. Tezliklə bu məhəllədən köçüb, kimsənin tanımadığı başqa bir yerdə məskunlaşacaq, sərbəst gəzib-dolaşacaq, istədikləri kimi yaşayacaqdılar. Gerisiylə onun işi yox idi; istəyir ermənilərlə türklər birbirini qırıb çatsınlar, ya barışığa gəlsinlər... Başqa vaxt olsaydı, Stepan Şaqeni öldürməyə cürət etməz, belə bir fikrə də düşməzdi. Amma hadisələrin gedişi onu buna vadar edir, iş ləngidikcə səbri tamam tükənirdi. İndi əsl məqamı idi. Bir neçə gün sonra gec ola bilirdi

Bu qarışıqlıq, iki millət arasında ermənilərin saldıdığı nifaq, dava-qırğın hələ ki başları qatmışdı. Elə bu da Şaqenin ölümünün, necə və kim tərəfindən törədilməsi məsələsini tamamilə başqa məcraya yönəldəcəkdi. Bütün günahlar qalacaqdı türklərin boynunda. Hamı milli iğtişas zəminində Şaqeni onlardan kiminsə qisas naminə qətlə yetirdiyini zənn edəcəkdi. Gur, dalğalı ağ saçlı, qı-zartdaq çöhrəli qoca Şaqen, bu məhəllədə tükənməkdə olan son ümidiylə yaşayan iki-üç ermənidən biri idi. On beş ildən çox idi, ikiotaqlı, birmərtəbəli evində tək yaşayırdı. O biri ermənilər isə onunla həyət qonşusu olan qoca Vahan, arvadı və onların iyirmi beş yaşlı oğulları Stepan idi. Əvvəl on ailənin hamısı erməni idi. Bu ailələrdən bir

neçəsi Krasnodara, Gürcüstana, bir neçəsi də Ermənistanına qaçmışdı. Sonda yalnız bu iki ailə qalmışdı. Onlar da çoxdan baş götürüb Bakıdan Ermənistanına, ya da Rusiyaya qaçardılar-amansız qocalıq və kasıblıq olmasaydı. Həm də bütün zamanlarda olduğu kimi, yenə də türkün ürəyiyumşaqlığına, mərhəmətinə bel bağlayırdılar.

Oğlu Stepanın qoca Şaqeni öldürmək istəyindən Vahanın qətiyyəx xəbəri yox idi. Olsaydı, bəlkə də, buna imkan verməzdi. Ən azı ona görə ki, Şaqen onlara həyan idi.

Şaqenin heç kimi yox idi. Amma yetərincə pulu, qızılı vardı. Uzun illər Bakıda zərgər işləmişdi. Cavanlığında hər nə qədər yeyib-içən, kef çəkən olmuşdusa da, qocalığı da unutmamışdı. İllərlə yığmışdı və balaca sandıqçada üç kiloya yaxın qızılı, bankda pulu vardı. Aldığı təqaüdlə də dünənəcən normal dolanırdı. Son günlər qorxusundan təqaüdünü almağa gedə bilmirdi. Dörd aylıq təqaüdü yığılıb fondada qalmışdı və çox güman, ünvanına çatmadığından yenidən dövlət fonduna qaytarılmışdı.

Övladı yox idi Şaqenin. Evlənməsinə baxmayaraq, bu arzusu həyata keçməmişdi. Arvadı da bu yaxınlarda-erməni-türk davası başlar-başlamaz, altmış bir yaşında, qəfil ürək tutmasından ölmüşdü.

Həyətdəki boş erməni evlərini Ermənistan-dan qovulmuş türklər tutmuşdu. İnsafən, onlar bu qoca ermənilərə mərhəmət hissiylə yanaşır, dəyib-dolaşmırdılar. Hətta Şaqenə hörmətlə “Şahin dayı”, Vahana da “Vahan dayı” deyər müraciət edirdilər. Hərdən Şaqenə çay da süzür, yemək də verirdilər. Vahana nisbətən Şaqenin üzündə bir işıq vardı. Bəlkə də, bu işıq min cür erməni fitnələrinə, məhrumiyətlərinə düçar olmuş bu insanların ürəklərində coşub-kükrəmək istəyən kini, nifrəti əridib yox edirdi. Ancaq Vahanla arvadının, oğulları Stepanın üzündə, gözlərində sanki bir şeytan dolaşır, onların əsl erməni olduğundan xəbər verirdi. İstər-istəməz yazıqlaşmış, hər an qorxu, dəhşət ifadə edən gözlərində, ümumi davranışlarında riyakarlığın, təhlükənin gizləndiyi duyulurdu.

Qoca Şaqen yay gecəsi evinin girişində stul qoyub oturmuşdu. Girişdən solda isə dəmir vedrəni ağzı üstə qoyub, üstünə süfrə salmışdı, onun da üstündə armudu stəkanda pürrengi çay buğlanırdı. Bir tərəfdə isə elektrik samovarı gözə dəyirdi. Könlü çay istəyəndə qoca Şaqen əlləri əsə-əsə samovarı suyla doldurur, elə burdaca qaynamağa qoyurdu. Sonra da qapı ağzında oturub, çay iç-icə, siqaret çək-çəkə tükənməkdə olan ömrünün son günlərini yaşayırdı.

Şaqen əlləri əsə-əsə cibindən “Prima” siqareti çıxarıb müştüyə keçirdi. Yandırmaqdan öncə astaca öskürüb, boğazının xıltını təmizlədi. Sonra müştüyü dodaqları arasına qoyub kibritlə siqareti yandırmaq istədi. Əlləri çox əsdiyindən bir neçə kibrit çöpü boşuna yanıb söndü. Növbəti kibriti yandırmağa cəhd eləyəndə qarşısında Stepanı gördü. Stepan cibindən alışqan çıxarıb, Şaqenin siqaretini yandırdı. Şaqen sinədolusu bir qullab vurub Stepana dedi:

– Keç, içəridən özünçün stul gətir.

Buna bəndmiş kimi Stepan içəri təpildi. Stul götürməzdən öncə otağın hər tərəfinə göz gəzdirdi. Şaqenin pullarının, qızillərindən harda ola biləcəyini yəqinləşdirməyə çalışdı. Bayırda Şa-

qen xılthaxılt öskürəndə o dik atıldı. İçəridə ləngiməsilə qocanı şübhəyə salacağından ehtiyatlanıb, stulu qapdı və bayıra çıxıb, Şaqenlə yanaşı əyləşdi. Şaqen gülümsəyib ona baxdı və dedi: – Mətbəxdən stəkan gətir, samovardan özünçün çay süz.

Stepan ikinci şansdan lazımınca bəhrələnməyə çalışdı və tez içəri-mətbəxə qaçdı. Otaqlara təkrar göz gəzdirdi, əl atıb şkafı, pulların saxlandığını güman etdiyi daha bir neçə yeri eşələdi. Gecə evə hardan, necə girəcəyini düşündü. Pəncərədən girə bilməzdi. Pəncərənin yay günlərində gecə-gündüz açıq qalmasına baxmayaraq, dəmir barmaqlıqlar ona mane olacaqdı. Bəlkə, nəfəslinin köməyi ilə nəsə etmək olardı. Yoox... Qapı arxadan kilidli olsa, nəfəslilik işə yaramaz. Sonuncu variant qapının açarını əldə etmək idi. Bu fikirlə də açıq qapının açar yerinə baxdı. Üç ədəd açardan biri açar yerinə keçirilmişdi, digər iki ehtiyat açar isə dəmir həlqədən sallanırdı. Stepan, Şaqenin qulaqlarının ağır eşitməsindən arxayın olub açarları qapıdan çıxartdı. Çətinlik çəkmədən birini dəmir həlqədən ayırdı və qalan ikisini cəld yerinə taxdı. Sonra heç nə olmayıbmiş kimi mətbəxdən stəkan-nəlbəki götürüb Şaqenin yanına qayıtdı.

– Çay süz özünə, – Şaqen nəzakətlə dedi. Stepan özünə çay süzdü. Sonra Şaqenlə yanaşı əyləşib, oğrun-oğrun onun hülqumu çıxmış arıq boğazına baxdı. Ürəyindən keçirdi: “Hər şey asan olacaq. Bununku bir an məsələsidir. Azacıq boğazını sıxıb buraxsam, o dünyalıq olacaq!.. Amma gərək çalışam, barmaqlarımın izi qalmasın!.. Yoox, yastıqdan yaxşısı yoxdur. Ağzına basıb, yarım dəqiqə saxlasam, canı çıxacaq!..”

– Aqlın nə kəsir, bizə dəyib-dolaşacaqlar?! – Şaqen ehtiyatla soruşdu. Bəlkə də, ehtiyatla soruşmazdı. Ermənistandan qovulan türklərin erməni dilini yaxşı bilmələri (onlar hərdən Şaqenlə bu dildə danışırdılar) onu ehtiyatlı olmağa vadar edirdi.

– Vəziyyət çox pisdir. İnanmıram, bizi burdan salamat buraxsınlar. Hara, necə, kimin yanına gedəcəyimizi də bilmirik. Kimin pulu, adamı vardı, canını vaxtında qurtardı... Şaqen dayı, sənindəmi pulun yoxdur?.. Bəlkə, yardım edəsən, biz də aradan çıxacaq?! – Stepan Şaqendən söz almaq istədi.

– Puul?.. Eeeh! Pul nə gəzir, ay oğul... Düzünü deyim, pulum var, ancaq bankdadır. Özü də otuz minə yaxın pulum var. Ancaq gedib götürməyə qorxuram. Gedərəm, erməni olduğumu bilincə, vurub öldürər, qanımı batırırlar. Üstəlik də, adama deyərlər, ay dığa, Azərbaycanda sənin yurdun-yuvan, vətənin var ki, pulun da ola?.. Onsuz da indən sonra o pullar mənə lazım deyil. Oğul yox, qız yox. Özüm də beş-on gün sizə qonağam. Daha nə cür öləcəyimin də mənimçün fərqi yoxdur. Türklər öldürməsə belə, yaxın vaxtlarda öləcəyəm, gün kimi aydındır mənə! Sən desən də, deməsən də, bunu mən bilirəm! Ona görə də əziyyət çəkib harasa qaçmaq fikrində deyiləm. Elə bilirsən, Ermənistana qaçmaqla ordakı ermənilər bizim üzümüzə xoş baxacaqlar?.. Yadımda qalsın, oğul, biz, insanlar tərəfindən tutulmuş canavar kimi yirik, onların əllərindən bir vaxt qaçıb meşəyə gedəsi olsaq, bütün canavarlar bizə kəc baxacaq, bizi gözümçixdiyə salacaqlar, çünki bizə insan əli dəyib. Bəli, bizim taleyimiz həmin canavarın taleyidir.. Əslinə qalsa, biz çoxdan türkləşmiş ermənilərik. Qaçıb Ermənistandakı ermənilərə uyğunlaşanacan min cür töhmətlə qarşılaşacağıq... Mən burda-Bakıda doğuldum, burda böyüdüm, burda qocaldım. Bilirəm ki, burdan ayrıldığım gün mütləq ürəyim partlayacaq. Gec, ya tez, elə burda-mənə doğma olan Bakıda olsəm, yaxşıdır.

– Ufff! Ağcaqanad dişlədi ayağımı!.. Axx, səninki burda nə qədər ağcaqanad varmış? – Stepan ağcaqanad dişləmiş ayağını qaşımağa başladı.

– Hııy? – Şaqen eşitmədi.

– Ağcaqanad dişlədi məni, – Stepan təkrarladı.

– Məni dişləmir.

– Səni dişləməz də. Səndə qan qalıb ki? Sən iliklərinə qədər qurquru qurumusan! – Stepan astadan dilləndi.

– Nə deyirsəən?

– Heç, deyirəm, ağcaqanad məni haldan saldı.

– Həəə. Zibillik yaxınlıqdadır, yəqin, ordan uçub gəlir! – Şaqen dedi.

– Şaqen dayı, biz burdan çıxıb getmək istəyirik. Xəbər var ki, yaxın günlərdə Bakıdakı bütün erməniləri, zor-xoş qovacaqlar. Getmək istəməyənləri öldürəcəklər. Doğrusu, biz sənə görə qalmışıq. Nə deyirsən?

– Yoox. Mən heç yana gedən deyiləm. Gözləyirəm.

– Nəyi? Gəlib səni öldürmələrini gözləyirsən?

– Hə. Onu gözləyirəm... Bir şeyi unutma, oğul.

– Nəyi?

– Türkün mərdliyini və mərhəmətini!

– İnanmıram.

– İnan. Onlar məni öldürməzlər. Öldürsələr belə, qorxacaq nəyim var ki? Bir quru candır, hərdən nəfəsi tənqiyir, qaralır, boğulur... öhö-öhö-öhööö... görürsəən? – Şaqen uzun-uzadı və gücsüz halda öskürdü, haldan düşdü, bir udum çaydan sonra özünə gəldi.

– Gec-tez hamımızın axırına çıxacaqlar! – Stepan dedi.

– Vahan nə deyir?

– Onlar da sən deyəni deyirlər. Heç yana getmək istəmirlər. Deyirlər: sən çıx get Rusiyaya. Cavansan, bizə baxma, biz ömrümüzü yaşamışıq.

– Düz deyirlər!

– Axı mən onları atıb gedə bilmərəm!

– Gedərsən. Hamı belə deyir. Amma zaman gəlir, hamı dediyini eləmir, dediyi kimi olmur. Sən də eləcə. Çıx get! Cavansan, get, vaxtında başına bir çarə qıl.

– Gedim deyirsəən?

– Get! Getsən, yaxşıdır!

– Şaqen dayı, gecələr tək yatmaqdan qorxmursaan?

– Nədən qorxmalıyam?

– Hər şeydən, hər kəsdən. Lap elə türklərdən!.. Qorxmursan, gecənin birində gəlib səni öldürərlər?!

– Dedim axı, qorxacaq nəyim var ki?

– Mən qorxuram, Şaqen dayı. Yaşamaq istəyirəm. Qorxuram, türklər, gecənin birində basqın edib, məhv edələr hamımızı!.. Yoxdur, zəhirmara qalmış pulum yoxdur ki, baş götürüb aradan çıxam. Ən azı özümə tapançadan-zaddan alardım, təhlükə-filan olsa, özümü müdafiə edim.

– Gördüün?.. Deyirəm dəəə, ata-ana boş şeydir, əsas adamın öz canıdır. Pulun olsa, qaçarsan Rusiyaya. Bir rus qızını da qoltuğuna vurub, gecə-gündüz kef çəkərsən, türkün qorxusundan gecələr yuxuların haram olmaz! O zaman atan-anan, heç bu qoca Şaqen də düşməz yadına... Nə qədər pul lazımıdır sənə?

– Mincə manat olsa, yetər! – Stepan fərəhlə bildirdi. Düşündü ki, Şaqen ona min manat versə, o, Şaqeni öldürmək fikrini başından çıxarar. Birdən xatırladı ki, pasportları dəyişdirəcək adamlar razılaşıqları kimi, üç min manat təkcə bu iş üçün lazımdır.

– Nə qədəər? – Şaqen yaxşı eşitmədi və bu da Stepanı təzədən ümidləndirdi. Bu dəfə səhvi ni düzəltdi:

– Üç min manat! – dedi.

– Üç min?! Az məbləğ deyil.. Eeeh! İndi bu məbləğ mənimçün də əlçatmazdır! – Şaqen yalandan köks ötürdü. Əslində isə döşəmənin altında gizlətdiyi çamadanda on beş min manat pulu vardı.

– Bəlkə, bankdakı hesabından..

– Yox. Bu mümkün deyil. Onsuz da o pulu bizə verməzlər. Özün ağıllı oğlansan, bir düşün də..

– Düz deyirsən!.. Yaxşı, mən getdim. Gedir, gedim yatım. Ürəyim istədi, dedim bir Şaqen dəyiyə baş çəkim.

– Çox sağ ol, Allah səni unutmasın!-Şaqen gülümsədi və ardınca boğazına yığılmış hisli-paslı xıltı təmizləyib, böyründəki zibil qabına tükürdü.

***

Stepan gecəyarısı həyətdə gəzinməyə başladı. Həyət sakinləri ikinci yuxunu yatırdılar. O, əminlik üçün saymazyanə həyətin ortasıyla keçib, küçəyə çıxdı. Küçə qapısından oğrunca bütün evlərin qapısına göz yetirdi. Kiminsə oyaq ola biləcəyindən ehtiyat edirdi. Sonra siqaret yandırdı; tüstüylə həyəcanını boğmaq, sütləşdirmək istəyirdi. Son qullabı vurub təzədən həyətdə girdi və ehtiyatlı addımlarla Şaqenin evinə yaxınlaşdı. Şaqenin evinin girişində gecələr səhərəcən elektrik lampası yanırdı. Bu işıq Stepana çox mane olurdu. İşıqda kiminsə gözlərinə görünəcəyindən ehtiyat edirdi. Az sonra özündə cəsəret tapıb buna da bir əncam çəkdi. Vaxt itirmədən əl uzadıb lampanı burdu və söndürdü. Qaranlıq bir küncə çəkilib, ətrafdan – içəridən hənerti gəlib-gəlmədiyini bilmək istədi. Sakitlik idi. Ehmalca Şaqenin evinin açıq qalmış, dəmir barmaqlıqlı pəncərəsinə yaxınlaşdı. Qocanın yatıb-yatmadığını bilmək istəyirdi. Dinşədi. İçəridən Şaqenin zəif xorultu səsi gəlirdi. Bu, Stepanı ürəkləndirdi. Təzədən qapı-

ya yaxınlaşdı. Oğurladığı açarı cibindən çıxarıb qarıya saldı, ehmalca sağa burmaq istədi. Açar sağa burulmadı. Açarı səhv götürdüyünü zənn edib düşkünləşdi. Təkrar yoxlamağa qərar verdi. Bu dəfə, xoşbəxtlikdən açar sağa çox rahat buruldu və qarı açıldı. Qarını azacıq aralayıb içəri girdi, eyni ehmallıqla da arxasınca örtüdü. Nəfəsini içinə çəkib gözləri qaranlığa alışanacan qarı arxasında dayandı. Şaqen daha xoruldamır, sakit-sakit yatırdı. Arada astadan zarımağa başladı. Görünür, qocalıqdan canında baş qaldırmış gizillər, ağrılar onu yuxuda da rahatsız edirdi.

Stepan həyəcanlıydı. İrəli atılıb Şaqeni öldürməyə hələ ki cürət etmirdi. Bir azdan Şaqen yenə xoruldamağa başlayanda o, özünə gəldi. Artıq gözləri də qaranlığa alışmışdı. Küncdəki çarpayının üstünə gözünə dəyən yastığı bir anda qapdı və Şaqenin çarpayısına yaxınlaşdı. Vaxt itirmədən, ağcaqanad öldürmüş kimi, yastığı Şaqenin ağzına basdı. Ani olaraq yastığın altında boğuş və zəif səs eşidildi. Cəmisi yarım dəqiqə sonra o səs tamam kəsildi. Buna baxmayaraq, Stepan yastığı Şaqenin ağzında iki-üç dəqiqə saxladı. Onun öldüyünə tam əmin olduqdan sonra pəncərəni içəridən bağladı, pərdələri çəkdi. Bayırdan içərinə kimsənin görə bilməyəcəyinə əmin olduqdan sonra otaqların işığını yandırdı. Axtarışa başladı. Otağın altını üstünə çevirdi. Ümidlə, həyəcanla axtarıqlarını tapa bilməyəndə əsəbiləşdi, Şaqeni nahaqdan öldürdüyü üçün öz-özünü danladı, it kimi peşman oldu. Amma ümidini üzmədi, döşəmədəki xalını sürüyüb qəzəblə bir küncə atdı. Bu an döşəmədəki kiçik qarı dəydi gözünə. Qarının ağzında xırda kilid vardı. Bir xeyli əlləşdikdən sonra kilidi qopara bildi. Taxta qarını açdı. Qarşısında bir metr dərinliyində quyuya oxşar bir yarıq açıldı. Orda ilk gözünə dəyən qara bir çamadan oldu. Xəzinə tapmış adam sevinci ilə bir an duruxub qaldı. Tez də daxili səfərbərliklə güc verib çamadanı ordan çıxardı. Ancaq çamadan onun düşündüyü kimi ağır deyildi. Stepan çamadanı açmazdan öncə xatırladı ki, qarını kilidləməyib. Tez qarını kilidlədi. Arxa otağa çəkilib sevincək çamadanı açdı. Rus yüzlüklərini, əlliliklərini görünə az qaldı ki, ağı başından uçsun. Bir az da eşələyib içərisi qızilla dolu sandıqcanı da tapdı. Bu dəfə lap çox sevindi. Özünü ələ almağa

çalışdı. Ağlının başından uçmaması üçün sanki Şaqenin otağının pəncərələri kimi beyninin hər künc-bucağını qapatmağa, “pərdələrini” çəkməyə cəhd etdi. Çamadanın ağzını bərk-bərk bağlayıb, otağın işıqlarını söndürdü. Ehtiyatla pəncərəyə yaxınlaşıb, pərdə arxasından ala-qaranlıq həyətə göz gəzdirdi, qulaq verdi. Bir səs-səmir eşidilməyincə çamadanla birgə otaqdan çıxdı. Çıxarkən qapını da kilidləməyi unutmadı. Sonra gecəyənkən ata-anasını da götürüb qaçdı, küçəyə çıxaraq, taksi saxlatdı. Taksiyə əyləşincə, “Sabunçu qəsəbəsinə sür!” – dedi. Qoca Vahanla arvadı təşviş, qorxu içində ehtiyatla ondan nə baş verdiyini soruşsalar da, o, şəhadət barmağını dodaqlarına dayayıb, onlara susmaq işarəsi verdi...

* * *

Səhər Şaqen gözə dəymədi. O biri gün də. Düz üçüncü günün axşamı onun öldürüldüyü xəbəri yayıldı. Bakının qızmar yayının istisi olmasaydı, bəlkə də, Şaqenin öldüyündən on gün sonra xəbər tutacaqdılar. Ancaq meyitin kəskin qoxusu həmin günün axşamı həyəti başına götürdü. İlk anda heç kəs Şaqenin öldüyündən şübhələnmədi. Hamı elə bildi, hardasa yaxın künc-bucaqda it-pişik, siçan-siçovul ölüb. Çox axtardılar, bir şey tapa bilmədilər. Arada Şaqenin ölə biləcəyini ehtimal edənlər də oldu və bu ehtimalla da onun yaşadığı evin qapısını taqqıldatdılar, amma qapı bağlı olduğundan çox da dərinə getmədilər. Üçüncü gün isə həyəti ağuşuna almış meyit qoxusu çox dözülməz oldu. Sonra kimsə dedi: “Güman ki, Şaqen ölüb?.. Üç gündür, gözə dəymir!” Bu, hamının ağlına batdı. Yaxınlaşıb pəncərədən içəri baxdılar, bir şey görə bilmədilər. Şaqeni səsledilər, cavab gəlmədi. Erməni Vahanı, Stepanı aradılar, onlar da gözə dəymirdilər. Sonra məlum oldu ki, Vahangil üç gün əvvəl həmişəlik harasa çıxıb gediblər. Meyit qoxusu açıq-aşkar Şaqenin evindən gəlirdi. Son anda həyət sakinləri polisə xəbər verdilər və polis gəlib qapını sındırıqdan sonra, həqiqətən, Şaqenin öldürüldüyü məlum oldu. Onun meyitini ölü maşınına qoyub morqa apardılar. Hadisənin gerisindən həyət sakinlərinin heç bir xəbəri olmadı. Polis bir müddət cinayətkarı axtarırsa da, onu tezliklə tapa bilmədi. Sonrakı qanlı-qadalı hadisələr isə bu hadisəni tamamilə unutturdu.

* * *

O gecə Stepan ata-anasıyla birgə Sabunçuda, əvvəlcədən kirayələdiyi mənzilə sığındı. Mənzil sahibi qoca rus qarısı idi. Bir neçə gün sonra da o, özləri üçün təzə pasport aldı. Vahanın pasportunda yazılmışdı: “Aydəmirov Vahid Ziyadxan oğlu”. Anası Haykanuşun adı, soyadı dəyişdirilərək, “Aydəmirova Məleykə Məhəmməd qızı”, Stepanın pasportunda isə, “Avanesyan Stepan Vahan oğlu” əvəzinə “Aydəmirov Sübhan Vahid oğlu” yazılmışdı. Bu sənədləri yerli satqınların, xainlərin vasitəsilə əldə edən Stepan-Sübhan tezliklə Bakının Sabunçu qəsəbəsində iki otaqlı, fərdi həyətəyanı sahəsi olan geniş mənzil alaraq, ata-anasını da ora köçürdü. Bura elə bir yer idi ki, yaxınlıqda qonum-qonşu yox idi. Olsaydı da, qorxu sovuşmuşdu. Ən əsası, onlar “türk” idilər və türk dilini türklərdən heç də pis bilmirdilər. İki il sonra vəziyyət daha da gərginləşdi. Ermənilərin Xocalı şəhərində gecəyənkən qadın, uşaq, cavan, qoca demədən, əllərinə keçən türkləri güllələməsi, süngüylə dəlik-deşik etməsi xəbəri sürətlə hər yana yayılmağa başladı.

Bunun ardınca bir neçə Azərbaycan rayonu ard-arda ermənilər tərəfindən işğal olundu. Burada da qətlər, qırğınlar, talanlar başlandı. Bir-birinin ardınca yayılan qara xəbərlər Bakıda əməlli-başlı çaxnaşma yaratdı. Türklər şəhərdə gizlənməmiş ermənilərin axtarışına başladılar. Bakıda adlarını, milliyyətini dəyişdirmiş ermənilərin axtarılması xəbəri Stepangilin qulağına çatdığı gündən onlar gecələri səksəkəli yatdılar. Sonda ata-anasının məsləhətiylə Stepan Rusiyaya getməli oldu. Məqsədləri o idi ki, o gedib Rusiyanın şəhərlərindən birində ev alsın və sonra ata-anasını da həmişəlik öz yanına aparsın. Ən pis halda isə qoca Vahanla qoca arvadı öldürülə bilərdilər, amma vaxtında qaçsa, Stepana xətər toxunmazdı. Stepan Rusiyaya getdiyi gündən unuttu hər şeyi. Şaqenin qızılları, pulları onun ağlını yerindən oynatmışdı. Günləri eys-ışrətlə keçir, bar-kafe sahibləri onun pullarıyla varlanırdılar. Gündə bir rus qızıyla kef çəkən Stepanın yadına ev almaq düşmürdü. Ən yaxşı otellərdə ən gözəl rus qızlarıyla əylənməkdən doymur, kafelərdə striptiz oynayan qızların açıq sinələrinə, döşlərinin arasına şax yüzlük əskinazları tax-

maqdan həzz alırdı. İçki, qumar, narkomaniya Stepana qucaq açmışdı. Burda – Moskvada yaxınları arasında, artıq Tuz Sübhan kimi ad çıxarmışdı. Oturub-durduğu adamların da əksəriyyəti Azərbaycan türkləri idi. Onlar Stepanın türklüyünə inanır, onu türk kimi, Sübhan kimi qəbul edirdilər. Dostları arasında ermənilər də az deyildi. Amma onlara qətiyyənlə özünün erməni olduğunu bildirmirdi. Bir sözlə, bədbəxt Şaqenin pulları hesabına kef çəkirdi. Bir gün hər şey tükəndi. Pullarını qumarda uduzdu. Ciblərində qəpik-quruş qalmışdı. Başını stola dayayıb, qolları arasına aldı. Ağlamaqdan özünü zorla saxladı. İçindən bir səs hayqırıb gəlirdi: “Yoxdur, yoxdur daha... yoxdur, heç nəyim qalmadı, heç nəyiiiim!..” deyib qışqırmaqdan, yumruğunu qəzəblə stola çırpmaqdan özünü zorla saxlayırdı. Bu an kimsə saçlarını nəvazişlə qarışdırdı: “Saşa, Saşa... Özünü üzümə, qalx gedək!.. Gedək, bizdə gecələyirik!..” Stepan-Sübhan başını qaldırdı, şişib qızarmış, qan çanağına dönmüş gözlərini başı üstündə dayanıb mərhəmətlə ona baxan qadına zillədi. Dikəldi, qadının əlini tutub üzünə sürtdü: – Sən məni atmadın, hə?

– Niyə atmalıyam?

– Axı indi mən heç kiməm!.. Heç nəyim qalmadı, heç nəyim!..

– Ürəyin ki qalıb... Saşa, mən səni çox sevirəm! Sən mənim Saşamsan! – qadın nəvazişlə dilləndi.

– Məni sevirsən, hə?

– Əlbəttə!.. Qalx gedək bizə. Bizdə yaşayırıq. Evimizdə rahatlıqdır. Atamla məndən savayı bizdə kimsə yaşamır. O da gah evdə olur, gah da harasa çıxıb gedir. Onun da öz adamları, öz dünyası var. Pulu olanda içir, gəlir evin bir küncünə sərilib yatır. Bizimlə heç bir işi olmayacaq, Saşa.

Bu, rus qızı Lyuba idi. Bir həftə öncə tanış olmuşdular. On yeddi yaşı vardı. Stepana qurban vermişdi özünü. Bu bir həftə ərzində bir-birinə çox bağlanmışdılar. Günləri, gecələri kafe-barlarda, gəzintilərdə keçirdi. Bir az əvvəl kazinoya da birlikdə gəlmişdilər. Bir tərəfdə əyləşib Stepanın qumar oynamasını aralıdan seyr etmişdi Lyuba. O uduzanda, hər nə qədər təsirlənsə də, öz-lüyündə Stepana dayaq olmağa qərar vermişdi.

Lyuba on yaşından atasıyla yaşayırdı. Anası səkkiz il əvvəl imkanlı bir gürcüyə qoşulub get-

miş, onları atmışdı. Bəlkə də, getməyə haqqı vardı. Çünki Lyubanın atasından bir kişilik görməmişdi. Lyubanın “təməlini qoyduğu” gündən sonra bir ər kimi ona nə vaxt yaxınlaşdığı, öpüb-oxşadığı məlum deyildi. Günləri sərxoşluqla keçirdi. Yalnız pulu qurtaranda ayıq olurdu Dima. Anası başqa ərə gedəndən sonra elə bil atası Dima, həqiqətən, ayılmışdı və başa düşmüşdü ki, işləmək, pul qazanıb qızını yaşatmaq lazımdır. O, tikintidə işləyirdi. Əlli beş yaşındaykən yetmiş yaşlı günü keçmiş qocaya oxşayırdı.

Stepanın onlara gəlişini və sonrakı günlərdə onlarla birgə yaşamasını Dima adi bir hal kimi qəbul etdi. İki kiçik, təmirsiz otaqlardan birində o, digərində də Stepanla Lyuba yaşamağa başladılar. Otaqların divar kağızları çoxdan saralıb köhnəlmişdi. İçəriyədəki avadanlıqlar: divan-kreslo, televizor, stol-stul-hər şey köhnəlib, az qala, sıradan çıxmışdı. Amma Lyubanın təravəti, gözəlliyi bunların hamısını ört-basdır edirdi.

Lyuba təmizkar, səliqəli qadın idi. Bu üzdən də köhnə, baxımsız əksər rus evləri kimi, bu ev üfunət qoxumurdu. Üstəlik, pəncərə önündə səliqəylə sıralanmış gül dibçəkləri, dibçəklərdə dəim qayğıyla bəslənmiş yaraşığı güllər otağın havasını çox təmiz saxlayırdı...

* * *

Sonuncu pullarını uduzduqdan sonra Stepanın yadına düşdü ki, o, Rusiyaya ev almağa, ata-anasını da çəkib öz yanına gətirmək üçün yer-yurd düzəltməyə gəlmişdi. Amma iş işdən keçmiş, aradan altı ilə yaxın vaxt ötmüşdü. Hələ, bəlkə də, ata-anasını Bakıda türklər çoxdan öldürmüşdülər. Amma yox, atasıgilin kimliyini belə asanlıqla doğru-dürüst müəyyənləşdirə bilməzdilər. Sonda Stepan öz-özünə təsəlli verdi: “Əşi, lap öldürsünlər! Onsuz da atamgilin qatırı çoxdan gedib...” Şaqenin son sözlərini xatırladı: “Türklər öldürməsə belə, bilirəm ki, yaxın vaxtlarda öləcəyəm. Sən desən də, deməsən də, bunu mən bilirəm. Ona görə də əziyyət çəkib harasa qaçmaq fikrində deyiləm”. Daxilən inandı ki, türklər onun əldən düşmüş ata-anasına toxunmazlar, toxunsalar belə, onsuz da ömürlərini yaşamış bu qocalar çoxdan ölmüş kimiydilər.

Stepan ciblərini eşələdi. Cibində son qəpik-quruşları qalmışdı. Hərdən uduzduğu pulları tə-

zədən geri qaytarmaq eşqiylə alışıb-yansa da, bu qəpik-quruşla qumar oynamağın mümkün-süzlüyünü anlayıb düşkünləşirdi. Bu miskin, darıxdırıcı halında Lyubanın ona nə qədər gərək və dayaq olduğunu anlayıb sevinir, Allaha dua edirdi. Bir neçə gün fikirləşib, pulsuzluqdan yaxa qurtarmaq üçün yollar aradıqdan sonra oğurluq, cibgirlik etməyə qərar verdi. Həmin gün xəlvət bir küçədə son dəbdə geyinib-bəzənmiş bir qadının çantasını çiyindən dartıb qopardı, güllə kimi qaçdı və gözdən itdi. Daldalanıb izi itirdikdən sonra çantanı açdı. İçərisindən qadına məxsus əşyalar çıxdı. Onları qəzəblə bir tərəfə tullayıb, yenə də çantanı eşələdi. Bu dəfə axtardığını tapdı. Bu, qiymətli, yaraşlıq bir portmanat idi. Həyəcanla, ümidlə açıb içinə baxdı. Portmanatda iki yüz dollar və səkkiz min də rus pulu vardı. Bir az da eşələdikdən sonra qiyməti təxminən üç yüz dollar olan qızıl boyunbağı tapdı. Onları da ciblərində gizlədib, heç nə olmayıb kimi yoluna düzəldi. Həmin gün axşam yenidən kazinoya yollandı. Kazinoda onun gəlişini çoxdan gözləyirdilər. Çox çəkmədən oyun başlandı. Oyunun ilk mərhələsində Stepanın bəxti gətirdi. Az məbləğlə oyuna girsə də, xeyli pul uddu. Get-gedə həvəsləndi. Oyun əməlli-başlı qızıışmışdı. Məbləğ get-gedə artırdı. Əlinə pul gəldikcə Stepan bir az da qızışır, məbləği daha da artırırırdı. Aradan üç saata yaxın vaxt ötmüşdü. Hərdən udduğu pulların bir qismini təzədən uduzmasına baxmayaraq, əlində beş min dollar dəyərində pul vardı. Son anda bərk yorulduğunu və qazandığı pulları bir an içərisində yenidən uduza biləcəyini erməni genindən gələn bicliklə hiss etdiyindən oyunu dayandırdı. Kazinodan çıxıb Lyubanın görüşünə tələsdı. Onu da özüyə götürüb şəhərin mərkəzindəki disko-bara yollandı... Gecə evə sərxoş qayıtdılar.

Lyubanın atası Dima öz otağında büzüşüb yatmışdı. Səs-küyə oyandı. Biləndə ki "kürəkəni" hər cür yemək-içmək alıb gətirib, çiçəyi çırtladı. Stepanın təklifindən sonra yatağından qalxıb süfrəyə yaxınlaşdı. Amma Stepan ondan iyrendiyindən imkan vermədi, Dima onlarla bir stol ətrafında əyləşsin. Çay stəkanını araqla ağzına can doldurdu və bir neçə dilim kolbasa ilə birgə ona uzatdı. Dima bunları göydə qapdı və yeməkdən əvvəl arağın yarısını birnəfəsə acgözlüklə

başına çəkdi. Sonra əlini uzadıb süfrədən duzlu xiyar götürmək istəyəndə Stepan çəmkirdi: "Dayan!.. Mən verərəm!" – dedi və Dimaya əlini süfrəyə toxundurmağa imkan vermədi.

Lyuba özündə deyildi. Çox içmişdi. Stepanın təkidiylə onun süzdüyü araqdan bir udum içib divana çökdü və an içərisində lampa kimi söndü. O qədər sərxoş idi ki, ətini kəssən, xəbəri olmazdı. Saçları bir-birinə qarışmışdı. Ağappaq sinəsi, yumru, bərk döşlərindən biri düymələri açılmış köynəyinin yaxasından pırtlayıb çıxmışdı və sanki budaqdan yetkin, dadlı, sulu, bir meyvə sallanırdı. Dizdən yuxarıyacan açıq geydiyi yubkasi isə onun aralanmış ayaqlarının arasını örtmək, gizlətmək üçün yetərincə uzun deyildi. Əslində Stepan da, Lyubanın atası Dima da Lyubanın hansı vəziyyətdə olmasının fərqi deyildilər. Dima acgözlüklə araqla içir, kolbasa yeyirdi, Stepan da ayağını bir-birinin üstə aşırıb siqaret çəkirdi. Siqaretinə son qullabı vurub, hərdən maraqla ona baxan Dimadan soruşdu: "Çəkirsəən?"

Dima müticəsinə boyun əydi, yazıq-yazıq gülümsədi və "pis olmaz" – dedi. Stepan onu yanına çağırdı. Dima yaxınlaşan kimi kişinin çiyindən aşağı basdı:

– Başını aşağı əy!-dedi. Dima onun neyləmək istədiyinin fərqi varmadan müticəsinə başını aşağı əyən kimi əlindəki odlu siqareti qəddarcasına Dimanın keçəl başının düz ortasına basıb söndürdü. Dima vaysındı, ofulandı. Bir anda yanıq ət qoxusu otağa yayıldı. İtaətə almış Dima az sonra heç nə olmayıb kimi cıncırını da çıxarmadı və Stepanın aldığı siqareti damağına qoyub odladı, sanki bununla da bütün göynərtilərini unutmuş oldu...

Stepan hər şeyi bilərəkdən edirdi. Sərxoş olmasına baxmayaraq, nə etdiyini yaxşı bilirdi. Bütün vasitələrdən istifadə edib, rusalarda türklərə qarşı nifrət oyatmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Şaxta azərbaycanlı pasportu, Azərbaycandan olması buna əsas verirdi. O, yaxşı bilirdi, burda – Rusiyada hər nə qələt etsə, rusalara hər nə qədər pislik etsə, hamısı Azərbaycan və türk adına yazılacaq. Bununla da, rusalarda və Dimanın özündə türk millətinə əbədi, sönməyən bir nifrət oyadacağına əmin idi. Bu istəklə də o, sonrakı günlərdə də bədbəxt Dimanın yağlı, sığallı keçəl başını bilərəkdən külqabıya döndərmişdi.

Deyəsən, Dima da buna alışmışdı və elə belə də olmalıymış kimi Stepanın hərəkətlərinə etiraz etmirdi. Qızı başının ortasına nə olduğunu soruşanda da “bir şey deyil, tikintidə yaralanıb” deməklə onu yola verir, əslində Stepandan it kimi qorxduğundan olanları gizli saxlayırdı.

Stepan son zamanlar bir quldur dəstəsinə qoşulmuşdu. Mağazaları, kafe-barları talayır, adamların yolunu kəsir, gecələr qətlər, qırğınlar törədir, sərvət toplayırdılar. Bu səbəbdən də bəzən bir neçə gün yoxa çıxır, Lyubadan ayrı düşürdü. Bu günlərdə Lyuba da öz gəzintisindən, kefindən qalmırdı... Amma Dima Stepansız darıxırdı. Darıxmaq deyəndə ki, alıb gətirdiyi içkilərdən, siqaretdən ötrü arzulayırdı Stepanı.

İki gün sonra Stepan evə yenə sərxoş gəldi. Dima üçün araq, pivə, qurudulmuş balıq və kolbasa almağı da unutmamışdı. Lyuba evdə yox idi. Allah bilir, yenə harda, kiminlə əylənir, yeyib-içib, yatırdı. Stepan üçün bu, elə də maraqlı deyildi. Başlıcası, yatmağa, daldalanmağa yeri vardı. Ona görə də Lyubanı bu barədə sorğu-suala tutub incitmək, özündən uzaqlaşdırmaq istəmirdi. Stepan yenə də Dimaya arağı çay stəkanında süzdü. İnadla təkid etdi ki, arağı birnəfəsə içsin. O qədər qızıışdırıb, həvəsləndirdi, Dima şirə döndü və tərəddüd etmədən arağı birnəfəsə başına çəkdi. Sonra bir neçə saniyə nəfəs ala bilmədi, səsi çıxmadı. Handan-hana özünə gəldi və Stepanın, gülə-gülə ona uzatdığı xiyar turşusunu göyde qapdı.

Dima keflənmişdi. Ara-sıra nəsə demək, danışmaq istəsə də, sözlər ağızından tökülüb-istir, yoluna azmış sərxoş sürücününün maşını kimi uçuruma yuvarlanıb “qəzaya” uğrayırdı. Stepan da kefli olmasına baxmayaraq, özünə araq süzür, Dimaya yoldaşlıq edirdi. O, bir azdan həmişəki-tək stuldan qalxıb, külqabını, siqareti götürərək, kreslodə əyləşdi. Yenə də ayağını ayağının üstə aşırıb siqaret çəkməyə başladı və yenə də son qullabı vurur-vurmaz Dimaya baxıb soruşdu:

– Çəkirsəən?

Dima başıyla “hə” işarəsi verdi və Stepanın ani əl hərəkətiylə, təlim görmüş it kimi yaxınlaşıb, onun dizləri önündə yerə əyildi, təklif-zad gözləmədən keçəl başını Stepanın qarşısına tutdu. Bir anda başının yağı cızıldadı və həmişə olduğu kimi yenə də otağa yanlıq ət qoxusu yayıldı.

Stepan bu qoxudan ləzzət almış kimi havanı dərin-dərin qoxladı:

– Oxxaaaay! Ləzzətli kabab qoxusu gəlir eeee! – dedi və kresloya yayxanıb qəşşş elədi. Elə bil onun bu son sözləri və qəhqəhəsi Dimanı ayıltı, itməkdə olan insanlıq heysiyyətini, qürurunu, mənliliyini ona qaytardı. Bir anda Dimanın içində bir qəzəb, kin, nifrət dalğası qopub təlatümə gəldi və çox atıb-tutduqdan sonra, axır ki, onu insanlıq sahilinə çıxartdı. Dima son gücünü toplayıb, yanlıq-yanlıq, dağ-dağ olmuş başının ağırlığını, göynərtisini içində boğdu, yatmaq bəhanəsilə öz otağına keçdi. Bir qədər gözlədi. Pərdə arxasından Stepanı izlədi. Çox keçmədən Stepan kreslodə mürğüləməyə, xoruldamağa başladı. Dima ehtiyat üçün həmişə çarpayısının altında saxladığı ağız ovxarlı əl baltasını götürüb, ehtiyatla Stepana yaxınlaşdı. İçindəki qəzəb, nifrət hissi ona ilahi bir güc, ayıq-sayıqlıq bəxş etmişdi. Tikintidəki ağır iş, zəhmət də əzələlərini lazımcınca bərkitmişdi. İradəsi zəif, özü ağciyər olsa da, qolları güclü idi. Amma bu dəfə qorxaqlığın daşını atmışdı. Bəlkə, elə buna görə də baltanı çox sərrast tutmuşdu və lazımı hədəfə hansı güclə endirəcəyi də bəlli idi. Stepan xorna çəkirdi. Olsun ki, ölüm yuxusu görürdü və ya çox ehtimal, keçəl başını külqabıya döndərdiyi Dimanı yenə də alçaltmaqla həzz alırdı. Amma Dima buna imkan vermədi. Bu dəfə o, Stepanın həyatını həmin siqaret kötükləri kimi onun öz başında söndürdü. Var gücylə endirdiyi balta bir anda Stepanın başını iki yerə parçaladı. Onun beyin qatığı Dimanın nəzərində bir anlıq, külqabıdakı bomboz siqaret külünə bənzədi. Sonra, heç nə olmayıb kimi, Dima baltanı döşəməyə tullayıb, süfrədəki butulkadan özünə araq süzdü. Bu dəfə lap həvəslə və qorxmadan, çəkinmədən çay stəkanını araqla doldurdu, əlinə götürüb, içmədən öncə ani olaraq, Stepanın paralanmış başına baxdı. İkrahlə meyitə tüpürdü: “Tfu, y... tvayo mat” deyib, yenə də birnəfəsə arağı başına çəkdi. Ardınca da duzlu turşu xiyarı ağızına atıb çeynədi. Sonra səntirləyərək, öz otağına keçdi və yalnız bu zaman hiss etdi ki, bərk keflidir. Ayaq üstə heç cür dayana bilmirdi. Heç nəyi görmür, heç nəyi xatırlamırdı. Elə beləcə duruş gətirə bilməyib tirtap çarpayısına sərildi və o dəqiqə də ölüm yuxusuna getdi...